

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 25, Αρ. 1 (2005)

Μνήμη Κοσμά Ψυχοπαίδη / Αφιέρωμα: Πόλεμος, ηγεμονία και πολιτική (β' μέρος)

Η ανόρθωση της κριτικής

Μανώλης Αγγελίδης

doi: [10.12681/hpsa.14698](https://doi.org/10.12681/hpsa.14698)

Copyright © 2017, Μανώλης Αγγελίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αγγελίδης Μ. (2017). Η ανόρθωση της κριτικής. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 25(1), 19-29.
<https://doi.org/10.12681/hpsa.14698>

Η ΑΝΟΡΘΩΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ

Η συμβολή της πολιτικο-θεωρητικής προβληματικής του Κοσμά Ψυχοπαίδη στην επαναδιατύπωση της κριτικής θεωρίας είναι το αντικείμενο αυτού του σημειώματος. Αυτή η προβληματική παρακολουθείται από τις *Έρευνες για την πολιτική φιλοσοφία του Kant* ως τους *Κανόνες και της Αντινομίες της Πολιτικής*. Συνίσταται δε στην επεξεργασία και ανάπτυξη μιας κριτικής επιστημολογίας που θα θέτει και θα αντιμετωπίζει τα προβλήματα σύγχρονων κοινωνιών, όπως αυτά τίθενται σε περιβάλλον κρίσης και με συμφέρον την άρση της. Υποστηρίζεται ότι πρόκειται για ένα συμφέρον που τίθεται από τη σκοπιά της χειραφέτησης, των σχέσεων αλληλεγγύης και της διαφύλαξης της ανθρωπίνης ζωής. Η ανάπτυξη αυτής της επιστημολογίας είναι ταυτόσημη με το κοινωνικο-θεωρητικό πρόγραμμα ανόρθωσης της κριτικής, όπως το συνθέτει ο Ψυχοπαίδης.

Ο Κοσμάς Ψυχοπαίδης, σε ένα από τα πρόσφατα κείμενά του,¹ θέτει το ζήτημα της επαναδιατύπωσης μιας κριτικής θεωρίας της κοινωνίας και της ιστορίας. Σε αυτό το πλαίσιο αναπτύσσει τη θέση ότι η παλαιότερη κριτική θεωρία δεν ολοκλήρωσε το κριτικό της πρόγραμμα. Έτσι τίθεται ως καθήκον η επεξεργασία και η ανάπτυξη μιας κριτικής επιστημολογίας, η οποία θα έχει τη δυνατότητα να θέσει και να αντιμετωπίσει τα προβλήματα συγκρότησης σύγχρονων κοινωνιών και αιτημάτων της πράξης, όπως αυτά τίθενται σε περιβάλλον κρίσης και με συμφέρον την άρση της. Πρόκειται για ένα συμφέρον που τίθεται από τη σκοπιά της χειραφέτησης, της αποκατάστασης σχέσεων αλληλεγγύης και της διαφύλαξης

* Ο Μανόλης Αγγελίδης είναι Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

1. Κ. Ψυχοπαίδης, «Αναζητώντας την επιστημολογία της κριτικής θεωρίας». Το κείμενο αυτό δημοσιεύθηκε ως εισαγωγή στο βιβλίο του Σ. Δημητρίου, *Θεμελίωση και ανασκευή. Επιχείρημα, νοηματική ταυτότητα και φιλοσοφική αξιολογία*, Εστία, Αθήνα 2003.

της ανθρώπινης ζωής. Η ανάπτυξη αυτής της επιστημολογίας είναι ταυτόσημη με το κοινωνικο-θεωρητικό πρόγραμμα ανόρθωσης της κριτικής, όπως το συνθέτει ο Ψυχοπαίδης.

Αυτή η ανάπτυξη προϋποθέτει ήδη τις έρευνες για την πολιτική φιλοσοφία του Kant.² Σε αυτές, η καντιανή κριτική του Λόγου θεματοποιείται ως άξονας μιας κριτικής της κοινωνίας, στο πλαίσιο της οποίας η καντιανή κριτικο-θεωρητική προβληματική αναδύεται ως προβληματική που αξιώνει την αποκατάσταση των ανθρωπινων σχέσεων εντός του φορμαλισμού του Λόγου. Μέσα από αυτές τις αναλύσεις αναδεικνύονται ως θεμελιώδες θέμα της καντιανής κατανόησης της κοινωνίας οι σχέσεις καταναγκασμού όπως αναπτύσσονται στις συνθήκες του σύγχρονου πολιτισμού. Η κριτική ανακατασκευή του καντιανού επιχειρήματος από τον Ψυχοπαίδη οδηγεί σε μια κατανόηση αυτού του καταναγκασμού ως διαμεσολαβημένου, από τη μια μεριά, από τους θεσμούς (επιβολή μέσω θεσμών) και, από την άλλη, ως αναγκαίου για τη συμφιλίωσή τους με την πολιτική εξουσία. Από αυτή τη σκοπιά συνελπώς, ο καταναγκασμός δεν έχει περιστασιακό και τυχαίο χαρακτήρα, αλλά απεναντίας συγκροτεί την έλλογη σχέση και οδεύει προς την ελευθερία. Ιδωμένη από τη σκοπιά του υποκειμένου, η κίνηση προς την ελευθερία δεν παράγεται με αυτόματο τρόπο από την ανάπτυξη των φυσικών καταβολών του. Από αυτές τις καταβολές παράγεται η ανθρώπινη επιδεξιότητα που διαμορφώνει όρους δυνατότητας της ελευθερίας, καθώς η τελευταία προϋποθέτει την άρνηση του εγωισμού και των ανθρωπινων ορμών.³

Αν προγραμματικός στόχος των *Ερευνών για την πολιτική φιλοσοφία του Kant* είναι, όπως τον έχει προσδιορίσει ο Ψυχοπαίδης, η σχέση της λογικής μορφής και των υπερβατολογικών όρων της γνώσης και της πράξης προς τη θεωρία των πολιτικών θεσμών, ο στόχος αυτός διευρύνεται και μετατοπίζεται στην *Ιστορία και μέθοδο*.⁴ Εδώ, σκοπός της έρευνας είναι η μεθοδική ανακατασκευή της σχέσης μεταξύ της ιστορικής συνείδησης και των τύπων θεμελίωσης στις κοινωνικές επιστήμες, και πεδίο της οι κλασικές κοι-

2. Κ. Ψυχοπαίδης, *Κριτική φιλοσοφία και λογική των θεσμών. Έρευνες για την πολιτική φιλοσοφία του Kant*, Εστία, Αθήνα 2001 (1η γερμανική έκδοση 1980).

3. Στο ίδιο, ιδιαίτερα την «Εισαγωγή», και σ. 213 κ.ε.

4. Κ. Ψυχοπαίδης, *Ιστορία και μέθοδος*, Σμίλη, Αθήνα 1994 (1η γερμανική έκδοση 1984).

ωνικές θεωρίες από τον Kant ως τον Weber. Η ανωτέρω θεωρητική παράδοση τίθεται δεσμευτικά ως όρος της σημερινής κοινωνικο-θεωρητικής συνείδησης, ως αναγκαία προϋπόθεση για την ανακατασκευή τόσο του ιστορικού ορίζοντα, εντός του οποίου κινείται η σημερινή κοινωνική θεωρία, όσο και των τύπων θεμελίωσής της.⁵

Στο πλαίσιο αυτού του διευρυμένου θεωρητικο-κριτικού προγράμματος τίθεται το ζήτημα της σχέσης θεμελίωσης/αξιολογίας, καταρχάς στις ιδεαλιστικές θεωρίες. Τονίζεται ότι σε αυτές τις θεωρίες, οι θεμελιώσεις των κοινωνικών επιστημών συνδέονται με αξιολογήσεις ως προς την ορθή συγκρότηση της κοινωνίας, τίθεται δηλαδή το ζήτημα ότι ο κριτικός χαρακτήρας της κοινωνικής θεωρίας διασφαλίζεται υπό την προϋπόθεση του πρακτικού αιτήματος της ορθοθέσμησης. Ιδέες, όπως η ιδέα του ελεύθερου αστικού συντάγματος και η ιδέα της αυτονομίας του πολιτικού σώματος, δεν κατανοούνται μόνο ως αντικείμενο θεωρητικού αναστοχασμού αλλά και ως θεμελιώδεις πρακτικές αρχές προς τις οποίες δεσμεύεται η ίδια η επιστήμη προκειμένου να συγκροτηθεί και να αποκτήσει τον κριτικό της προσανατολισμό.

Ο Ψυχοπαίδης προσεγγίζει εκ νέου την καντιανή φιλοσοφία με σκοπό να αναδείξει τη σχέση θεμελίωσης/αξιολογίας στην καντιανή κριτική. Θεωρεί ότι στο πλαίσιο της καντιανής κριτικής παράγονται κατ' ανάγκη μεταφυσικές αξίες, όπως του ελεύθερου υποκειμένου, οι οποίες εν συνεχεία υπάγονται σε κριτικό έλεγχο μέσω της εμπειρίας, προκειμένου να γίνουν αποδεκτές ως πρακτικός οδηγός της επιστημολογίας και του σχηματισμού υποθέσεων.⁶ Υποστηρίζει δε ότι ο ανωτέρω προσανατολισμός της καντιανής κριτικής προς τις μεταφυσικές αξίες διασώζει τον ανθρώπινο λόγο από τον κίνδυνο να έρθει σε αντιπαράθεση με τους ηθικοπρακτικούς σκοπούς της ανθρώπινης ελευθερίας.⁷

Στο πλαίσιο της μεθοδικής ανακατασκευής της εγγελιανής θεωρίας, ο Ψυχοπαίδης αναδεικνύει μια κεντρική διάσταση της ιδεαλιστικής θεμελίωσης, η οποία συνίσταται στο ότι η ανακατασκευή του πραγματικού προϋποθέτει ως όρο της τη γνώση και την αξιολόγηση των σημερινών ελευθεριακών θεσμών και της σημερινής ελευθεριακής πράξης.⁸ Με αναφορά σε αυτή τη διάσταση, η ιστορία

5. Στο ίδιο, ιδιαίτερα την «Εισαγωγή».

6. Στο ίδιο, σ. 31.

7. Στο ίδιο, σ. 31.

8. Στο ίδιο, σ. 70.

αποκτά το νόημά της ως προϊστορία του παρόντος, που ως το παρόν της ελευθερίας αποτελεί το τέλος της. Τονίζεται περαιτέρω η εγγελιανή σύλληψη της σύγχρονης εποχής ως έλλογης, η οποία εκφράζει μια «πρακτική σχέση» που ανάγεται σε κριτήριο για την ανάλυση της σύγχρονης πολιτικής. Πρόκειται για τη σχέση του ελεύθερου πολίτη προς τους θεσμούς που εγγυώνται την ελευθερία.⁹ Θεωρείται ότι αυτή η σύλληψη εισάγει ουσιαστικά το ζήτημα της ιστορικότητας, αφού η αντίληψη της σύγχρονης ιδεολογικο-θεσμικής πραγματικότητας προϋποθέτει έναν τύπο θεωρητικής κατασκευής που αναπτύσσει τη σχέση μεταξύ των θεσμών της ελευθερίας και των ιστορικο-κοινωνικών όρων που οδηγούν σε αυτούς τους θεσμούς.¹⁰

Σε μεταγενέστερες επεξεργασίες, ο Ψυχοπαίδης επαναθέτει το ζήτημα του εγγελιανού ορθολογικού επιχειρήματος με αναφορά στην ιστορικότητα εκφοράς του φιλοσοφικού Λόγου.¹¹ Η έμφαση σε αυτή τη σύνδεση αποσκοπεί στο να αναδείξει τον αντι-δογματικό χαρακτήρα του εγγελιανού επιχειρήματος, καθώς επισημαίνεται η σχέση της «πολιτικής αρετής» με την κατανόηση των κοινωνικών συνθηκών, όπως οι τελευταίες προκύπτουν από τις ιδιοκτησιακές σχέσεις. Θεωρείται ότι αυτή η κατανόηση ανατρέχει σε μιαν ανάλυση, εσωτερικό στοιχείο της οποίας είναι αποδοχή της πραγματικότητας του σύγχρονου καταμερισμού της εργασίας ως δεσμευτικού ιστορικού όρου, ο οποίος γίνεται και μεθοδολογικός όρος της θεωρίας. Ο αντι-δογματισμός της εγγελιανής προβληματικής εμφανίζεται κυρίως στο ότι η ανάλυση της πολιτικής δεν θέτει ως αφετηρία της οποιαδήποτε αξιολογία για τη κοινωνική ζωή που επιθυμούν τα υποκείμενα, αλλά πρέπει «να νομιμοποιεί κάθε φορά τις αξιολογήσεις της με αναφορά στην ιστορικά διαμορφωμένη πραγματικότητα».¹²

Οι αναλύσεις του Ψυχοπαίδη στρέφονται εν συνεχεία στη μαρξική θεωρία ως τον ακρότατο ορίζοντα στον οποίο αναπτύσσεται η σχέση θεμελίωσης/αξιολόγησης, καθώς οι μεταγενέστερες βεμπεριανές επεξεργασίες έχουν επιχειρήσει με διάφορους τρόπους να την αποδομήσουν. Οι αναλύσεις βρίνουν από τη μαρξική κριτική

9. Στο ίδιο, σ. 73.

10. Στο ίδιο, σ. 74.

11. Κ. Ψυχοπαίδης, «Υπεράσπιση του ορθολογισμού», στο Κ. Ψυχοπαίδης, *Πολιτική μέσα στις έννοιες*, Νήσος, Αθήνα 1997, σ. 43.

12. Στο ίδιο, σ. 43.

της ιδεαλιστικής θεμελίωσης της κοινωνίας προς την ανάπτυξη μιας θεωρίας των υλικών κοινωνικών δυνάμεων.

Στο πλαίσιο αυτής της ανάλυσης επισημαίνεται ότι η μαρξική θεωρία διαφοροποιείται από την παραδοσιακή θεωρία στο πεδίο της μεθόδου. Αυτή η διαφοροποίηση καθίσταται εμφανής στη μεθοδική ανάπτυξη των κατηγοριών της πολιτικής οικονομίας, η οποία κερδίζει την αυτοτέλειά της μέσω της κριτικής αναδρομής στα προβλήματα που ετέθησαν στο πλαίσιο της ιδεαλιστικής φιλοσοφίας κατά τη μεθοδική ανάπτυξη των κοινωνικο-θεωρητικών κατηγοριών της. Επισημαίνεται ότι στο επίπεδο θεμελίωσης μιας θεωρίας της «υλικότητας», η έννοια των κοινωνικών δυνάμεων στον Marx αναπτύσσεται σε αφαίρεση από τις σκοπιές των επιμέρους δρώντων, ως «πυρήνας» μιας θεωρίας της συνολικής κοινωνίας. Θεωρείται δε ότι οι επιμέρους σκοπιές είναι δυνατόν να επανεισαχθούν και να αναπτυχθούν αφού συγκροτηθεί η θεωρητική σκοπιά της συνολικής κοινωνίας.¹³

Υποστηρίζεται περαιτέρω ότι η κατανόηση της μαρξικής θεωρίας ως ιστορικά προσανατολισμένης επιστήμης διασώζει τον αντιδογματικό χαρακτήρα της εγελιανής προβληματικής, καθώς το ζήτημα της πραγματοποίησης των ανθρώπινων δυνατοτήτων τίθεται σε αναφορά με τους όρους αναπαραγωγής της συνολικής κοινωνίας και του καταμερισμού της εργασίας. Οι αναλύσεις θεματοποιούν την ώριμη μαρξική προβληματική, όπως συμπυκνώνεται στη θεωρία της αξίας, ως μια κριτική προβληματική που συλλαμβάνει την κοινωνία ως σύστημα κοινωνικής εργασίας το οποίο αναπαράγεται μέσα από ιδιωτικές μορφές ιδιοποίησης. Έτσι η μαρξική θεωρία θα μπορούσε να κατανοηθεί ως μια θεωρία της αστικής κοινωνίας, η οποία αναλύεται ως κοινωνία της καπιταλιστικής παραγωγής και διανομής, η οποία αντιστοιχεί σε ένα τύπο καταμερισμού εργασίας που αναπτύσσεται βάσει της ανταλλαγής εμπορευμάτων.

Ο Ψυχοπαίδης, σε μεταγενέστερες επεξεργασίες του, θέτει εκ νέου το ζήτημα ένταξης του Marx στην εγελιανή παράδοση και θεωρεί ότι τούτο καθίσταται ιδιαίτερος εμφανές μέσα από την προβληματική της μεθοδικής ανάπτυξης των κατηγοριών και τη σύνδεσή της με την κριτική ανάλυση του σύγχρονου καπιταλιστικού συστήματος. Υποστηρίζει δε ότι η ανάπτυξη αυτή μας επιτρέπει να

13. Κ. Ψυχοπαίδης, *Ιστορία και μέθοδος*, ό.π., σ. 159-160, 193, 197.

εκλάβουμε τις κατηγορίες της κριτικής της πολιτικής οικονομίας «ως ιστορικο-υπερβατολογικό πλαίσιο που επιτρέπει την *κάμψη* των εμπειρικών κατηγοριών προς ουσιώδεις διαστάσεις του πραγματικού στη νεωτερικότητα».¹⁴

Οι αναλύσεις εν συνεχεία στρέφονται στην ανάδειξη της μαρξικής αξιολογίας με αναφορά στην προβληματική του εμπορευματοκού φετιχισμού. Εδώ αναδεικνύεται η μαρξική κριτική στον ατομικό ορθολογισμό, ο οποίος θεωρείται ότι οδηγεί, σε κοινωνικό επίπεδο, σε ανορθολογισμό. Προνομιακό πεδίο αυτών των αναλύσεων αποτελεί ο αναπροσδιορισμός της έννοιας του προσώπου, που από συμπύκνωση δικαιωμάτων έναντι των προνομιακών θεσμών της παραδοσιακής κοινωνίας μετατρέπεται σε «χαρακτηρολογική μάσκα», κατά την έκφραση του Marx, σε μορφή συγκάλυψης της εκμεταλλευτικής διαδικασίας. Ιδιαίτερα, αυτές οι αναλύσεις επισημαίνουν ότι η μαρξική προβληματική οικειοποιείται το αξιολογικό περιεχόμενο της ελευθερίας και της αξιοπρέπειας, παρά τη στρέβλωσή του, και το στρατεύει στην κριτική των ώριμων αστικών κοινωνιών οι οποίες θεωρείται ότι ήρθαν σε αντίθεση με τις ίδιες τους τις αρχές.

Το ίδιο ακριβώς ζήτημα επανατίθεται σε μεταγενέστερες επεξεργασίες, όταν ο Ψυχοπαίδης ερευνά προβλήματα γένεσης πολιτικών αξιών. Σε αυτό το πλαίσιο τονίζεται ότι η μαρξική κριτική της πολιτικής οικονομίας περιέχει μια θεωρία σύστασης νομικο-πολιτικών αξιών (ελευθερία/ισότητα), οι οποίες παράγονται ως αναγκαίες μορφές κατά τη διαδικασία σύστασης της οικονομικής αξίας. Επισημαίνεται δε περαιτέρω ότι αυτές οι αξίες συγκροτούν ιδεολογικές επικαλύψεις των εκμεταλλευτικών σχέσεων σε καπιταλιστικές κοινωνίες και, ταυτόχρονα, αναγκαίους τύπους νομικο-θεσμικής διαμεσολάβησης αυτών των σχέσεων.¹⁵

Το θεωρητικό πρόγραμμα της *Ιστορίας και μεθόδου* καταλήγει με την κριτική ανακατασκευή της βεμπεριανής θεωρίας. Οι βεμπεριανές επεξεργασίες θεωρείται ότι οδηγούν στην κριτική όσων θεμελιώσεων προϋποθέτουν αντιλήψεις περί συνολικής κοινωνίας αλλά και θεωρίες που συνδέονται με λογικές ανάπτυξης του αξιακού στην ιστορία. Οι αναλύσεις βαίνουν από το βεμπεριανό σκε-

14. Κ. Ψυχοπαίδης, «Το πρόβλημα της ορθολογικής κατασκευής των εννοιών», στο Κ. Ψυχοπαίδης, *Πολιτική μέσα στις έννοιες*, ό.π., σ. 159.

15. Κ. Ψυχοπαίδης, *Κανόνες και αντινομίες της πολιτικής*, Πόλις, Αθήνα 1999, σ. 352.

πτικισμό απέναντι στην ιδεαλιστική και μαρξική πίστη στην πρόοδο, προς τις βεμπεριανές αντιλήψεις βάσει των οποίων η μορφή του αντικειμένου συγκροτείται από την ίδια την επιστήμη. Οι αναλύσεις επισημαίνουν τις βεμπεριανές αντιλήψεις περί επιστημονικής κατασκευής βάσει τύπων που δεν δεσμεύονται αξιολογικά, τίθενται όμως ως δεσμευτικοί για την ανακατασκευή του πραγματικού ως πλέγματος σχέσεων αιτιότητας.

Ο Ψυχοπαίδης τονίζει ότι η φορμαλιστική μεθοδολογία του Weber δεν μπορεί να εκληφθεί ότι συνιστά ριζική άρνηση της κοινωνικής φιλοσοφίας. Αντίθετα διαπιστώνει δομές συνέχειας στο πεδίο της μεθοδολογίας όσο και στο πεδίο του πολιτικού-θεωρητικού αναστοχασμού του Weber, ιδιαίτερα δε όπως αυτές εκφράζονται στη στήριξη που αυτός παρέχει τόσο σε καντιανούς τύπους επιχειρηματολογίας όσο και σε διαλεκτικές μορφές σκέψης.¹⁶ Σε αυτό το πλαίσιο, επισημαίνεται ότι η βεμπεριανή μεθοδολογία κριτικής αναγωγής του αντικειμένου στις τελευταίες αξίες των ερευνητών ισοδυναμεί ουσιαστικά με διακοπή του αναστοχασμού πάνω στη διαδικασία της θεμελίωσης· διαπιστώνεται ωστόσο, μέσα από την κριτική ανακατασκευή του βεμπεριανού επιχειρήματος, ότι, παρόλ' αυτά, μπορεί να αναπτυχθεί ένας «ατελής» τύπος θεμελίωσης, που περιλαμβάνει «αναγκαία βήματα κοινωνικο-επιστημονικής θεμελίωσης, καθώς χαρακτηρίζεται από έναν αναστοχασμό στις κοινωνικές, δομικές και ιστορικές προϋποθέσεις του κοινωνικού πράττειν και πάνω στους δεσμευτικούς όρους σύστασης των ίδιων των τοποθετήσεων των επιστημόνων και των δρώντων».¹⁷

Στο πλαίσιο του πολιτικού-θεωρητικού προγράμματος του Ψυχοπαίδη κεντρική θέση καταλαμβάνει η έρευνα της φύσης και της δικαιολόγησης των πολιτικών κανόνων ως αντικείμενο της πολιτικής φιλοσοφίας. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα μέσα στο οποίο το ζήτημα της πολιτικής πράξης αναδεικνύεται ως ένα από τα πλέον σημαντικά. Αυτό το πρόγραμμα αναπτύσσεται στους *Κανόνες και αντινομίες της πολιτικής* προς την κατεύθυνση να καταδειχθεί ότι η προϋπάρχουσα πολιτικό-θεωρητική σκέψη δεν αποτελεί ένα απλό ιστορικό επεισόδιο, μεταξύ άλλων, που μπορεί ενδεχομένως να παραβλεφτεί, αλλά απεναντίας συγκροτείται ως ιστορία της *σημερινής* σκέψης και πράξης, ως αναγκαίο πλαίσιο κατανόησης των

16. Κ. Ψυχοπαίδης, *Ιστορία και μέθοδος*, ό.π., σ. 269.

17. Στο ίδιο, σ. 361.

αντινομιών της *σημερινής* πολιτικής θεωρίας αλλά και των αδιεξόδων της *σημερινής* κοινωνίας.¹⁸

Το θεωρητικό πρόγραμμα αυτής της κατεύθυνσης περιλαμβάνει ερωτήματα που αφορούν τις συνδέσεις μεταξύ της αξιολόγησης και των εμποδίων που τίθενται κοινωνικά ως προς τη συγκρότηση των πολιτικών κανόνων· ερωτήματα που φανερώνουν τις εσωτερικές συνδέσεις των πολιτικών κανόνων με τις αξίες της «πόλης» στην κλασική πολιτικο-φιλοσοφική σκέψη· ερωτήματα που αφορούν την αντίληψη των κανόνων ως «εξουσιαστικών μέσων» που διασφαλίζουν την κοινωνική συνοχή· ερωτήματα που αφορούν την κατανόηση των κανόνων ως «ελευθεριακών μέσων» που διασφαλίζουν αντιστοίχως όρους κοινωνικής συνοχής· ερωτήματα που συνδέονται με την «ασάθεια» των κανονιστικών πλαισίων και στρέφονται προς το ιδεώδες πραγματοποίησης όρων αλληλεγγύης και άρσης των εκμεταλλευτικών σχέσεων· τέλος, ερωτήματα που αφορούν τους όρους συγκρότησης της πολιτικής νεωτερικότητας. Αυτά καταλήγουν σε συστηματικά διατυπωμένες θεωρητικές προτάσεις ως προς το πλαίσιο εντός του οποίου θα ήταν δυνατό να συζητηθούν *σήμερα* ζητήματα ανόρθωσης των κανόνων που απειλούνται, όπως και ζητήματα αποκατάστασης της κοινωνικής συνοχής που βρίσκεται σε διαρκή διακινδύνευση.¹⁹

Αυτές οι θεωρητικές προτάσεις περιέχουν ταυτόχρονα και μια κριτική στον σχετικισμό, όπως εκφράζεται στο πεδίο της πολιτικής θεωρίας με τη μορφή των θεωριών της απόφασης αλλά και με τη μορφή θεωρητικών μοντέλων απροσδιοριστίας. Για την κριτική του σχετικισμού επιστρατεύεται το πρωτοδιαφοριστικό επιχείρημα του Montaigne, το οποίο ο Ψυχοπαίδης ανακατασκευάζει κατά τρόπο ώστε να αποκαλυφθεί τόσο η κριτική που ασκείται σε αντιλήψεις που επιδιώκουν να διασφαλίσουν την κοινωνική συνοχή, εξαλείφοντας τη «διαφορά» στην κοινωνία, όσο και η αντίληψη βάσει της οποίας θεωρείται ότι η επιείκεια και η ανοχή στο πεδίο της κοινωνικής πράξης ενισχύουν τον βαθμό της κοινωνικής συνοχής.²⁰

Οι επεξεργασίες της προβληματικής του *κανονιστικού* Montaigne αποτελούν και το πλαίσιο υπέρβασης της κριτικής θεωρίας, από

18. Κ. Ψυχοπαίδης, *Κανόνες και αντινομίες της πολιτικής*, ό.π., σ. 9.

19. Στο *ίδιο*, σ. 10. Ορισμένες από τις ακόλουθες επεξεργασίες πρωτοπαρουσιάστηκαν στην *Αυγή* της 19-12-2004 με τίτλο «Θεωρίες της πολιτικής, πολιτικές της θεωρίας».

20. Στο *ίδιο*, σ. 16-17, 584.

την οποία προέρχεται ο Ψυχοπαίδης. Η κριτική θεωρία ελέγχεται για την αδυναμία της να διατυπώσει μια θεωρία της σχέσης μεταξύ ορθολογισμού και αξιών και να οριοθετηθεί με σαφήνεια το κριτικό απέναντι στο σχετικιστικό επιχείρημα. Ελέγχεται επίσης και ως προς το ότι δεν λαμβάνει *σήμερα* υπόψη της την ορθολογική δυνατότητα υπέρβασης των ανταγωνιστικών κοινωνικών σχέσεων. Έτσι, ο Ψυχοπαίδης υπερβαίνει το δίλημμα ανάμεσα στην απαισιόδοξη κατάληξη της εκτεταμένης κριτικής των πάντων και στη φορμαλιστική υπεκφυγή των περιεχομενικών όρων της κριτικής. Βέβαια, η στάση της πρώιμης κριτικής θεωρίας εξηγείται με αναφορά στον ιστορικό ορίζοντα της φασιστικής απειλής, η οποία καθιστούσε αναγκαία την απόρριψη κάθε σχετικισμού και σκεπτικισμού.²¹

Χαρακτηριστικό στοιχείο της απαισιόδοξης κατάληξης της πρώιμης κριτικής θεωρίας είναι, κατά τον Ψυχοπαίδη, η αμφισβήτηση της διαφωτιστικής βεβαιότητας ότι είναι δυνατή η υπέρβαση της βαρβαρότητας και η εγκαθίδρυση ελευθεριακών και δίκαιων σχέσεων στην κοινωνία, αμφισβήτηση που κορυφώνεται στην παρουσίαση του διαφωτισμού ως μιας διαδικασίας αυτοκαταστροφής που οδηγεί στην απώλεια του χειραφετητικού προτάγματος.²² Η νεότερη κριτική θεωρία ελέγχεται διότι οργανώνει την κριτική της στην πρώιμη σχολή στη βάση ενός φορμαλισμού του γενικού επικοινωνιακού κανόνα ως της μόνης μη ιδεολογικής στάσης. Τονίζεται εν προκειμένω ότι ο φορμαλισμός, αναγόμενος σε κριτήριο αξιολόγησης αξιών, διατηρεί αναλλοίωτο τον χαρακτήρα τους ως ανορθολογικών στοιχείων, μη αξιολογήσιμων κατά περιεχόμενο, διολισθαίνοντας έτσι στον ιστορισμό.²³

Ως εσωτερική συνέπεια του εκτεταμένου θεωρητικού προγράμματος που υλοποιεί ο Ψυχοπαίδης παράγεται και η πολιτικο-πρακτική του διάσταση. Το πρόβλημα της πράξης θεματοποιείται ως κεντρικό ζήτημα της θεωρίας του διαφωτισμού και της διαλεκτικής θεωρίας, με το οποίο είναι εσωτερικά συνδεδεμένο το πρόβλημα της εξήγησης.²⁴

Στην *Πολιτική μέσα στις έννοιες*, όπου περιέχονται επεξεργα-

21. Στο ίδιο, σ. 589.

22. Στο ίδιο, σ. 609.

23. Στο ίδιο, σ. 611-12.

24. Κ. Psychopedis, «Emancipating explanation», στο W. Bonefeld κ.ά. (επιμ.), *Emancipating Marx. Open Marxism 3*, Pluto Press, Λονδίνο 1995, σ. 21 κ.ε.

σίες προς την ανωτέρω κατεύθυνση, προβάλλεται ως αίτημα η θεμελίωση μιας «νέας δεσμευτικότητας». Πρόκειται για ένα αίτημα το οποίο θεωρείται ότι δεν μπορεί να υπηρετηθεί απλώς με αναφορές στην αδικία και στον ανθρώπινο πόνο, αλλά χρειάζεται απαραίτητως να έχει και πολιτική διάσταση. Αυτή η διάσταση αναπτύσσεται, αφενός, ως πρόνοια να μην εκφυλιστούν οι πράξεις χειραφέτησης σε εξουσιαστικό μηχανισμό και, αφετέρου, ως προστασία από τον κυνισμό του σχετικισμού, που περιπαίζει ως «μύθευμα» τον «χειραφετητικό λόγο» εξαιτίας του κινδύνου να μετατραπεί η χειραφέτηση σε χειραγωγικό εξουσιασμό.²⁵ Η κριτική θεωρία συνεπώς αναπροσανατολίζεται προς μια κατεύθυνση να καταδειχθεί ότι η «διαρκής ματαίωση του υποκείμενου» δεν είναι παρά μια «έκφραση της σύγχρονης ιστορικότητας» του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού και των μηχανισμών εξουσιασμού που παράγει. Σε αυτό το πλαίσιο, η πολιτικο-πρακτική διάσταση υλοποιείται ως πράξη αντίστασης στην καταστροφή των όρων του κοινωνικού βίου (ζωή/φύση) και της κοινωνικής συνοχής. Πρόκειται για μια πράξη η οποία αναπροσδιορίζεται και ανασυντίθεται ως αξία προστασίας της ανθρώπινης ζωής, ως αξία ανόρθωσης της κριτικής, στο εσωτερικό της οποίας γίνεται εκ νέου επίκαιρη η δυνατότητα να επικρατήσουν «σχέσεις μη χειραγώγησης και διάδοσης της κριτικής γνώσης, που θα επιτρέπουν να εντοπίζεται κάθε περίπτωση απειλής του όρου ζωής».²⁶ Κατά τον αναπροσδιορισμό αυτό, η επιχειρηματολογία βαίνει από τη σκοπιά του προβλήματος της αξίας ως ανοιχτού προβλήματος για τη σύγχρονη σκέψη, με άλλα λόγια ως πρόβλημα που εμπεριέχει ταυτόχρονα και όρους κριτικής στη δογματική σκέψη: η πραγμάτωση της χειραφέτησης δεν μπορεί να νοηθεί ως διαδικασία φάσεων, ως διαδικασία αναστολής των ελευθεριακών αξιών ώστε να εξασφαλιστούν πρώτα οι υλικές συνθήκες διαβίωσης.²⁷

Η ανωτέρω λογική, μέσω της οποίας θεωρείται ότι μπορεί να πραγματοποιηθεί το χειραφετητικό πρόγραμμα, θεματοποιείται ως «άρση του χωρισμού όρου και αξίας και άρση των λογικών διαδοχικών τους πραγμάτωσης».²⁸ Η προβολή του αιτήματος της ανωτέρω άρσης χάρη της χειραφέτησης θεωρείται ότι χαρακτηρίζει ου-

25. Κ. Ψυχοπαίδης, *Πολιτική μέσα στις έννοιες*, ό.π., σ. 28.

26. Στο ίδιο, σ. 29.

27. Στο ίδιο, σ. 29-30.

28. Στο ίδιο, σ. 30.

σιωδώς τη νεωτερικότητα, και στρέφεται κριτικά τόσο προς τις καπιταλιστικές κοινωνίες που δεν πέτυχαν να πραγματώσουν ελευθεριακές και ισονομικές σχέσεις, όσο και προς τις κοινωνίες του υπαρκτού σοσιαλισμού που δεν πέτυχαν να πραγματώσουν αλληλέγγυες σχέσεις και σχέσεις ανοιχτής δημοσιότητας μέσω της προηγούμενης διασφάλισης των υλικών συνθηκών διαβίωσης.

Αντίθετα, το χειραφετητικό πρόγραμμα προϋποθέτει ως δεσμευτικό του όρο την ελεύθερη και κριτική επικοινωνία μεταξύ των δρώντων υποκειμένων, προϋποθέτει την κριτική δημοσιότητα. Αλλά η κριτική δημοσιότητα συνδέεται με τη διερεύνηση των δυνατοτήτων άρθρωσης ενός νέου δημόσιου λόγου στις σημερινές συνθήκες ανάπτυξης της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας σε άμεση σύνδεση με το πρόβλημα διασφάλισης των όρων της κοινωνικής αναπαραγωγής σε παγκόσμια κλίμακα. Στο πλαίσιο αυτής της προβληματοθεσίας νοηματοδοτείται εκ νέου, από τη σκοπιά του σήμερα, το θεωρητικό-πρακτικό πρόγραμμα της νεωτερικότητας. Ο Ψυχοπαίδης θέτει εκ νέου το κλασικό χομπσιανό ερώτημα: «τι διασφαλίζει την κοινωνική συνοχή;» με τους όρους του σήμερα: «τι μπορεί να εμποδίσει τις σύγχρονες μορφές του καταμερισμού της εργασίας να εγκληματούν και να καταστρέφουν τον πλανήτη και την ανθρωπότητα;»²⁹ Θεωρεί ότι η απάντηση που θα δοθεί πρέπει κατ' ανάγκη να αναφέρεται στις διαπλοκές της σύγχρονης τεχνολογίας με τη δημοσιότητα. Πρόκειται για διαπλοκές που μπορούν να επιτρέψουν την άμεση επικοινωνία των πολιτών μεταξύ τους, ώστε μέσα από την αποκατάσταση δικτύων επικοινωνίας μεταξύ ερευνητικών κέντρων, πανεπιστημίων, εφημερίδων και ηλεκτρονικών μέσων ενημέρωσης, ομάδων πολιτών, κομμάτων και κινημάτων να αποκαλύπτεται κάθε καταστροφή, γενοκτονία και εκμετάλλευση.³⁰

Έτσι, η ιδέα της κριτικής δημοσιότητας ανατρέχει στη θεωρία του διαφωτισμού, η οποία προκατέλαβε τη σχέση της έννοιας του «δημοσίου» με την ιδέα της «παγκοσμιότητας»: το δημόσιο, στη σκέψη του Ψυχοπαίδη, συγκροτείται ως χώρος όπου συνειδητοποιούνται αλλά και ρυθμίζονται οι όροι της κοινωνικής αναπαραγωγής και, συνάμα, περιλαμβάνει τους πολιτικούς όρους αυτής της συνειδητοποίησης και ρύθμισης, που δεν είναι άλλοι από τη συμμετοχή και τη δημοκρατία.

29. Στο ίδιο, σ. 228.

30. Στο ίδιο, σ. 228.